

Kastamonu Üniversitesi

**I. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ
SEMPOZYUMU**

**-ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ'Yİ ANMA VE ANLAMA-
-İkinci Cilt-**

**4-6 Mayıs 2012
Kastamonu**

TASAVVUF FELSEFESİNDE ZİKİR KAVRAMI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kasım Özgen
Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

ÖZET

Tasavvufun özü Sınırsız Varlığa ulaşma çabasıdır. Bu çaba iki temel boyut içermektedir. Birinci boyut sofinin kendi varlığını Tanrının varlığı karşısında tamamen yok etme, benliğini Onun varlığı karşısında tamamen eritmektir. Ancak bu durumda zihnin ego/ben bilinci kırılır, böylece bu sahte ve sınırlı benlik bilinci yerine gerçek ve Sınırsız Ben bilinci gelip zihne yerleşir.

Zihnin bu yeni bilinç hali sofiyi iki varlık (Ben ve O) anlayışına dayalı eski düalistlik bilincini terk ettirir. Sofi artık evreni Birlik ve Tek Varlık ve Bir Gücün çoklu eylemleri olarak görmeye başlar. Gündelik yaşamında da bunu tüm eylemlerinde yaşam felsefesi haline getirir. Sofinin birliğe dayalı bu yenedünya görüşünde sofi varlıkta, sıfatlarda ve eylemlerde tam tevhidi gerektiren varlığın birliği, eylem birliği ve sıfat birliği görüşü hâkim olur. İnsan ve evrenin birliğini savunan bu dünya görüşünü pratikleştirmenin anahtarı zikirdir.

Tevhidin sofinin hayatında pratikleşmesi bir görev veya bir ödev gereği değil; tam tersi, Mutlak Varlık sevgisine dayalı içten bir çabadır. Bu gözlemeleme sonucu sofide Varlığı gözlemlemekten haz alır. Varlık sofinin kendisiyle mücadele edeceği dışarıdaki bir rakip değil, kendisi de onun bir parçası olduğu bir bütündür. Bu nedenle parçaya değil her zaman bütüne bakmayı öğrenmeli ve varlıktan zevk alınmalıdır. Bütüne bakmayı öğrenmenin yolu da sözcük anlamı “hatırlama” olan zikri sürekli yapmaktır.

İkinci boyut ise sofinin kalbine uygun bir zikirle kendi nefsinin terbiye etmesidir. Bu da ancak nefsin mertebelerini tanımak ve kendi mertebesine uygun zikrin/virdin onu tanıyan mürşit tarafından kendisine verilmesi ve bu zikri/virdi onun sürekli uygulaması ile mümkündür. Sofiyi Varlık aşkına yönelten ve onu huzurla dolduran işte bu zikrin nurudur.

Sofinin yaşam felsefesinde zikir karanlıkları aydınlatan bir feneridir. Çünkü sofi için sürekli zikir aslında zihnin en önemli hastalığı olan gaflet ve nıyan/ unutmak hastalığından kurtulmak için yapılan çaba anlamına gelir. Gaflet ve nıyan açık zihni kapalı hale getiren iki temel özelliktir. Sofi kendi zihnini bu iki özellikten kurtaramadığı sürece aydınlık aşk yolunda sağlıklı bir yolculuk yapamaz. Sevgiliyi arada bir hatırlayana aşık denildiği nerede görülmüştür. Her an aydınlığı hatırlatmaya yarayan zikir, zihnin söz konusu

bu iki özelliğini alt etmek için sofinin tüm yaşamı boyunca kullandığı en önemli güç kaynağıdır.

Özden ibaret olan zikir gönlü güçlendirir. Zikrin özü nefsi eritmektir. Nefsi eritmeyen zikir, zikir sayılmaz. Hakkı zikir etmek Ondan başkasını unutmakla yetkinleşir. Zikir sofinin Hakk'ın isimlerini belli bir bilinçle sürekli tekrarlayarak onu anmasıdır. Mutlak Varlığın Birliğini/Vahdaniyetini, tüm sıfat ve eylemlerin arkasında onun olduğunu zevki bir bilinç(marifet)le bilmektir. Bu zikir ile zikir edilen isimlerin birer tecellileri olan, görünen varlığın arkasındaki görünmeyen Varlığı görebilmek ve Onu sürekli hatırlayabilmek ve Ona vuslat/kavuşma ümit edilir.

Zikir sürecinde kalp oldukça önemlidir. Zikirde kalpteki niyet ne ise, kalp neyi kast ederse ve neyin üzerinde odaklanmışsa kalbin sahibi de o olur. Bir başka deyişle kalpteki gerçek niyet ne ise hal de o olur. Burada çalışan mekanizma niyet artı hal eşittir olmaktır. Bu nedenle, dille yapılan zikir, saf niyet ve kalp huzuru içinde yapılırsa gerçek anlamda zikir sayılır. Bir başka deyişle, dille yapılan zikir, batında/içsel dünyada geçenleri tüm boyutlarıyla ifade ettiği zaman gerçek zikir olmuş olur. Bir anlamda eğer sesli zikir yapılıyorsa dil; zihnin, kalbin, ruhun ve aklın dili olmalıdır. Zikirde dil, zihnin sesini ve kalbin sözünü ortaya koymalıdır. Adeta dil sesle susmalı, zihin ve kalp sessizlikle seslenmelidir.

Zihin neyi zikir ederse gerçekte o olur. Bu nedenle doğru zikir önemlidir. Tam bir zikir, ilahi bir suret olmasından dolayı insanı kâmildeki yetkinliklerin gerçekleşmesi anlamına gelir. İlahi suretin temel ayırıcı özelliği akıl, gönül ve bilinç sahibi olmaktır. Hakkı zikir, hak bilincini uyandırır. Yaratılışın amacı olan mutluluk, varlığın özünü hatırlamaktan başka bir şey değildir. Bunun için ihsan bilinci Mutlak Varlığı görüyormuşçasına onu zikre devam etmektir.

Kavramlar

Zikir, Tasavvuf Felsefesi, Zihin, İnsanı Kamil, Varlık, Varlığın Birliği, İsimlerin Tecellisi, Mutluluk, Şeyh Şabanı Veli, İbi Arabî

ABSTRACT

MEDITATION / MANTRA CONCEPTS at SUFISM

The essence of Sufism is an attempt to reach Infinity Asset. This effort includes two basic dimensions. The first dimension is the destruction of sofie's own existence in the face of God existence, dissolving his identity/ego in the face of His presence. But in this case the consciousness of ego/I of the mind, is broken down, thus awareness of the real and Eternal I comes and settles in the mind instead of this false limited self-awareness.

This new state of consciousness makes Sofi abandon an old düalistlik consciousness based on understanding those two entities of (I and He). Now Sofi begins to see the universe as the Union and a Unique Entity and as multiple actions of the One Power. He also makes it his life philosophy in all actions of his everyday life. At his new world conception based on unity Sofi

has disciplines over the attitudes such as the unity of existence, unity of action and unity of adjectives required for the full unification of asset, adjectives and actions. The keys of getting practice of this world view defending the unity of man and the world is meditation / mantra.

To practise the Union is not one of the necessities of a task or an assignment for Sofie. In his life, on the contrary, only a sincere effort based on the love of Asset Sofi is delighted, too with his observation of the Entity as a result of this observation. Asset is not a competitor outside to fight with him, but he is a part of it is a whole. Therefore, not to look at the part but at the whole should be learnt, the asset should be delighted with. The way to learn to look to the whole is to do the mentioning/ zikir (meditation) meaning of the word "recall" continuously.

The second dimension is that Sufi overcomes his fleshly cravings with the mentioning/ zikir favorable for his heart. But this is only possible when one recognizes the state of his own soul and applies continuously the dhikr / virdin appropriate to his state of soul given him by a mentor who knows him well That's the light of dhikr which directs Sufi to the Asset love and filled him with peace.

Dhikr /Zikir is a lighthouse that illuminates the darkness in the Sofi's life philosophy. Because continuous chanting/zikir means for sofi the efforts made to get rid of the most important mind disease such as unawareness nisan/forget. Unawareness/ gaflet and nisan/forget two major features that makes an open mind closed.

Sofi cannot travel in a healthy way on the bright road to love unless he recovers his own mind from these two features. Remember where one was seen to be called a lover since he remembers his sweetheart once in a while.

To remind him enlightenment at any moment Dhikr is the most important source of power used by sofi throughout all his life to overcome these two features of the mind.

Essence of which consists of Dhikr strengthens heart. The essence of Dhikr is to devastate one's fleshly cravings. Meditation that doesn't dissolve the flesh is not counted. To mention the right is activated with forgetting others but He. Dhikr is the remembrance of God through repetition of divine names in a certain consciously way. To know with a pleasurable awareness (gimmick) about the Absolute Unity of God/monoteizm that He was behind all the adjectives and activities. Through this it is hoped to see invisible Asset behind the visible presence, to remember Him and practising the names with manifestations of each and reunion with Him.

The heart is very important in the process of meditation. At Dhikr the owner of the heart is what faith in your heart, what the heart mean, what the heart focused on. Mechanism works here is faith plus a state is equivalent. Therefore, chanting in the language done in pure faith and peace of heart is considered true dhikr. In other words, chanting in language is noted as a real only when it states those in abdomen / inner world with all three

dimensions. In a sense, if the voice chanting is made, the language must be the language of mind, heart, soul and consciousness. The language of Zikr would put out the voice of mind and the word of heart. True-language voice should be silent, mind and heart would yell silence.

What the mind remembers, it actually happens in a real life. Therefore, the correct meditation is important. Since a human being is a duplicate of the divine, full remembrance means the realization of competencies of wise. Main distinctive feature of the divine is to become a man with mind, heart and conscious. Remembrance of Right / Hak wakes up awareness of God.

Happiness which is the purpose of creation, is nothing more than to recall the essence of existence. For, human consciousness is to continue dhikr The Absolute Existence as if it saw Him.

Key words

Dhikr /Zikir, Meditation/Mantra, Mind, Existence, Being, Perfect of human, Happiness, Revelation of Nouns, The Unity of Existence, Şeyh Şaban-ı Veli, İbni Arabi

TASAVVUF FELSEFESİNDE ZİKİR KAVRAMI

Bilgi olmadan fikir,
Fikir olmadan zikir,
Zikir olmadan tatmin,
Tatmin olmadan hal olmaz.

Tasavvuf felsefesinin özü Sınırsız Varlığa ulaşma çabasıdır. Bu çaba iki temel boyut içermektedir: Birinci boyut salikin kendi varlığını tek ve mutlak varlık olan Hakk'ın varlığı karşısında tamamen yok etme, zihnini kendi varlığının yokluğuna alıştırmak fena/yok olma bilincini kazanmaktır. Ancak bu fena bilinci sayesinde ego/benin sınırlı bilinci kırılır, böylece gerçek /hak olmayan ve sınırlı bu benlik bilinci yok olur. Bunun yerine gerçek ve Mutlak Sınırsız Ben/ Rab Bilinci gelip zihne yerleşir.

Zihnin bu yeni tevhit bilinci salike/sofiye öyle bir zevk verir ki o artık iki varlık ve iki ben bilincine dayalı, eski düalistlik bilincinden zevk almaz olur. Tevhit bilinci salikin zihnine, varlıkta, sıfatlarda ve eylemlerde tam tevhidin gerektirdiği varlık birliği, eylem birliği ve sıfat birliği görüşü ve tecrübesi/irfan ile olur. Bu tevhit bilinci sadece bilişsel değil; aynı zamanda duygusal ve tam bir zihniyet durumudur.

Bundan dolayı sofinin zihniyeti, zamanla aşkı yaşayan vecdi bir duygu/ iman; çokluktaki birliği/ kesretteki vahdeti görmekten kaynaklanan estetik haz/ihsan ve yaşamın özünü, yani eşyayı olduğu gibi bilip anlamaya dayalı hikmetle zenginleşir. Böylece sofi sahip olduğu hikmet gözüyle varlığın tüm boyutlarını kucaklar ve gerçek Varlığa/Vücuda teslim olur. Tevhidin bu pratikleşmesi, zihin, varlık, dini-estetik hayat ve yaşam sanatı biçimine dönüşebilmesi bir görev veya bir ödev gereği değil; tam tersi, salt Hak sevgisine dayalı içten bir çabanın ürünüdür. Sevgiye dayalı bu çaba/cehd, yine Hakk'ın Sınırsız Cemal/Güzellik ve Sınırsız Celal/Yücelik sıfatlarının

tecellilerini müşahede etmekten alınan zevkin zamanla zihne yerleşmesi, bedende hâl olması ve buna bağlı olarak tevhit nurunun kalbi doldurması ile sofinin iç dünyasını şenlendirmektedir. Bu boyut daha çok kendini bilmeye dayalı boyuttur.

İkinci boyut ise nefsi terbiye etmek yoluna yönelmektir. Bu yönelme de ancak nefsin mertebelerini tanımak ve kendine en uygun zikrin/virdin onu tanıyan mürşidi tarafından ona verilmesi ve bu zikri onun sürekli uygulaması ile gerçekleşir. Saliki aşk yoluna yönelten ve onu bu yola tam bir teslimiyetle tutkal gibi tutan işte bu zikrin nurudur. Şeyh Şaban-ı Veli söz konusu olduğunda bu nur başlangıcı Hz. Peygamber'e kadar varan bir silsileye dayanmaktadır. Hz. Pir Şaban Veli'nin nuru bağlı bulunduğu tarikat silsilesi yoluyla peygamberin Hz. Ali'ye öğrettiği zikri sırlar ve nurlarına dayanır.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'den zikrin şeklinin nasıl olduğunu sordu ve “ne şekil ve ne hal üzere zikredeyim?” dedi. Hz. Peygamber cevaben “Ey Ali gözünü yum ve sessizce dur. Sen bu halde dururken ben “Allah” ı üç kez zikredeyim. Sen benim bu zikrimi dinle. Ondan sonra sen de benim bu zikrim gibi üç kez zikret. Bundan sonra Hz. Ali'ye ilm-i leddünniye verildi. (Ayni, 2000) Hz. Ali bu zikri can ve gönül kulağı ile demir bir irade ve tam bir teslimiyet içinde dinledikten sonra kalbi açıldı ve eşyayı da olduğu gibi gördü. Tüm manalar onun zihnine doldu, o mana adamı oldu. Kalpte dolup taşan bu manalar onda ruh ve beden olarak tam bir hâle dönüştü. Hz. Ali'ye verilen bu zikrî sırdan tarikat yolu ile Hz. Pir de nasiplendi. O nurla o da nurlandı.

Zikrin önemi onun bir takım gizli sırlarla birlikte zikir sahibine ilahi nur ile nurlandırmasında yatmaktadır. İşte Hz. Pir'in çevresine yansıttığı bu nur, kendinde hâl olmuş, artık ağızdan tekraren çıkan lafızlar olmaktan çıkmış; ruhta aşk ateşini yakmış, ruhunu yüceltmış ve bu nur gücü tüm bedeni kaplamıştır. Hz. Pir'in ruh ve bedenine hâkim olan bu nur sayesinde birçok kerametler kendinden varit olmuştur.

Hz. Pir'in vefatında şehirde onun cenaze namazına katılamayıp Kastamonu'dan köyüne gitmek için ayrılan bir zat, şehrin Hisar Tepesi üzerine hava apaçık olmasına rağmen çökmüş bir gökkuşağı görür ve bunu köylüye anlatır. Mana sahibi bir zat ona gördüğünün Hz. Aziz'in üzerine Allah tarafından inen bir nur olduğunu söylemişlerdir. (Ömer Fuadi, 2011) Bu sırlar dünyası, öğretmeni Şeyh Şaban-ı Veli olan gönül okulunda onun manevi dersleri ile görebilenler için kendini aşikâr etmektedir. Böyle nice gönül okullarına hocalık yapan Hz. Pir menkıbelerde anlatılan birçok davranışı ile ölümsüz örnekler geride bırakmıştır. Gönüllere neşe, mutluluk, ilim ve irfan zevki sunmuştur.

Tasavvuf felsefesinde tek gerçek varlık Hakk'ın kendisidir, Hakk'tan başka varlık sadece bir gölgeden ibarettir. Hakk'a vasıl olmak için ondan başka (ağyar, masiva) her şeyden yüz çevirmek, sadece tüm zihin ve kalp/niyet gücüyle ona yönelmek, bir başka deyişle kalbini ve fikrini sadece Hakk'a yöneltmektir. Sülükte/yolda salikin uçmak için bilgi ve hal

kanatlarını kendine kanat yapması gerekir. Bilgi yakın kapısını aralar. Ancak yakinden sonra hal ve zevkin kapılarının da fethi gerekir.

Sülükte salikin zihni bin bir vesvese, evham ve hayallerle ile dolup taşabilir. Bunlardan kendi zihnini kurtarmak için salikin gayet saf, içten, aşk ve içtenlikle Hakk'a yönelmesi ve onu sürekli zikir ile zikretmesi gerekir. Yolu temizlemek Hakk'ı sürekli zihinde saklamakla olur. Hakk'ı idrak her türlü düşünce yollarının üzerindedir. Ancak Hakk'a, yine Hakk'ın tecellileri olan isimleri zikretmek, bu isimler üzerinde derin tefekkür ve teemmül etmek/meditasyon, bu isimlerin sıfat ve eylemleri ile sıfatlanmakla kavuşulabilir. Aynı şekilde sofinin amacı olan insanı kâmil olmak ancak bu yolla yönelmekle ulaşılabilir.

Zikrin hale dönüşmesi için zihnin tam bir odaklanma ile zikirle meşgul olması gerekir. Sofi kendi zihnini bilinçli olarak zikirle meşgul etmese; zihin kendiliğinden hem de kolayca başka şeylerle meşgul eder. Zihin doğası gereği belli bir ritmik ve belli bir güçteki tek sesi belirli aralıklarla tekrarladığında zihinde muazzam bir etki meydana gelir. Bu muazzam etki zihinde ritmik seslerin ardışık olarak tekrar edilmesiyle tetiklenen Yücelik/Âliyy duygusunun ortaya çıkarmasından kaynaklanır. Ardışık ritmik sesler Mutlak Sınırsızlığı çağrıştırmakta ve bu çağrışım sonucu zihinde yücelik veya huşu duygusu tüm bedene baskın olmaktadır. (Burke, 2008) Her seste titreşim aynı olmazsa gerçekte var olan etki tam olarak ortaya çıkmaz ve zihin kendine hemen başka bir meşguliyet bulur. Zihnin söz konusu bu doğası zikirden alınacak zevki daha kolay elde etmeyi sağlar.

Yaptığı zikirten zevk almayı öğrenmek hal için atılacak ilk adımdır. Zikirde ve onun manasında zihin için Hak'tan başka maksat olmadığını zihne nakış etmek, bu zikrin hale dönüşmesi sağlayan ikinci adımdır. Zikrin hale dönüşmesinin ölçütü ondan zevk almak ve içsel dünyada farkında olmadan değişim yaşamaktır. Bu ilk hale sahip olunca zikirten tamamen haz alacak olan salikin gönlü aşk ateşi ile yanmaya başlayacaktır. Temel olan zikrin tatmine/zevke, zevkin hâle, halin makama, makamın da aşka dönüşmesidir.

Zikir Kavramı, Önemi ve Çeşitleri

Zikir sözcük anlamı olarak bir şeyi zihinde tutmak, hapsedmek, hatırlamak, adını anmak, ifade etmek, referansta bulunmak, sağlam söz, gözden geçirmek, çok çalışmak, övmek ve çağrıda bulunmak anlamlarına gelir. Tasavvuf felsefesinde bu kavram, salikin/sofinin sözlerini gözden geçirmek, gayret etmek, hatırlamak, eylemlerine dikkat etmek, kendini korumak, kendine özen göstermek, yumuşaklık/hilm, onur ve şükür halinde olmak anlamlarında kullanılmaktadır. (Seccadi, 2007) Zikir her zaman Hakk'ı anmak, O'nu hatırlayıp anmaktan uzak olmamak, her daim O'nun hoşnutluğunu gözetlemektir. Fakr/yoksul olduğunu çokça hatırlayıp O'na çağrıda bulunmaktır.

Sofiler “ Unuttuğun zaman Rabbini zikret” (Bakara, 186, ayrıca Araf 205) ayetini zikir yapmanın temel bir ilkesi yapmışlardır. Buradaki

“unuttuğun” kavramı çeşitli şekillerde yorumlanmıştır: Hak’tan başkasını (ağyar) unuttuğunda, yani tüm ağyarı zihninden boşaldıktan sonra zikret. Bir kısmı ise kendi zikrinde kendini unuttuğunda, sonra kendini zikir etmede kendini unuttuğunda, ya da Hak’ın seni zikretmesinde bütün zikirleri unuttuğunda; işte o zaman Rabbinizikret. (el- Herevi, 2008)

Salik, Hak’tan başkasını unuttuğu zaman O’nu zikir etmeye hazırdır. Bu zihinsel hazırlıktan sonra gerçek anlamda zikretmiş olur. Çünkü kalpte iki zıt şeyin zikri aynı anda olmaz. Zihin doğası gereği iki şeye birden aynı anda odaklanamaz. (Necmeddin Kübra,1980) Aynı şekilde Kelabazi de “Ancak Hak’tan başkasını (ağyar) unuttuğun zaman O’nu zikretmiş olursun” görüşündedir.(Kelabazi,1992)

Zikirle ilgili bu zihinsel durumlar, sofinin ilerdeki makamlara ulaşabilmesi için önünde duran ve aşması gereken engellerdir. Ağyarı/Hak’tan başkasını tümüyle unutacak zihinsel duruma gelebilmek ve bu durumdan sonra zikir etmeye başlamak sofi için sülûka/yola yönelmek anlamına gelmektedir. Söz konusu bu zihinsel durum problemi çözülmediği sürece, dilde bir başka zikir, kalpte başka bir ağyarın olması doğaldır. Aynı şekilde kalbî zikir için temel olan şey ağyarı unutmak ilkesi ve zakirin/zikredenin; mezkûr/ üzerinde zikredilene tam bir istiğrakla odaklanmasıdır.

Sofinin yaşam felsefesinde zikir onun hem yolculuk feneri/nur hem de kendisiyle ruhsal olarak besleneceği rızık/gıdasıdır. Aslında sofi için sürekli zikir zihnin en önemli hastalığı olan gaflet ve nisyan/ unutmak hastalığından kurtulmak için bir ilaçtır. Gaflet ve nisyan açık zihni kapalı bir zihin haline getiren iki temel özelliktir. Sofi kendi zihnini bu iki özellikten kurtaramadığı sürece aydınlık aşk yolunda sağlıklı bir yolculuk yapamaz. Sevgiliyi arada bir hatırlayana aşık denildiği nerede görülmüştür. İşte sürekli zikir, zihnin söz konusu bu iki özelliğini daha kolay alt etmek için sofinin tüm yaşamı boyunca kullandığı en önemli enerji kaynağıdır.

Nitekim Suhreverdi, “Sofi tüm düşüncesini toplayarak, tam bir istiğraka dalarak zikir yaparsa ve yaptığı zikrin anlamını güzelce düşünerek sürekli tekrar ederse, bunu aynı zamanda içtenlikle de yaparsa, yaptığı bu zikirten dolayı içsel (batın) dünyasında ilahi bir nur, bir rızık, rahatlık, huzur ve derin bir ünsiyet bulacaktır.” (Suhreverdi, 2011) sözleriyle bu görüşe açıklık getirmiştir.

Aynı şekilde, İbni Arabi de “ Bilin ki her zikir için muhakkak bir sonuç vardır.” der. (İbni Arabi, 2008) Ancak ilahi bir bağış, armağan olan bu sonuç sadece bu zikre özgü olan bir armağandır. Bu armağan sofinin diğer amellerin sonuçlarından tamamen bağımsızdır. İbni Arabî’ye göre zikirde temel ilke, öncelikle kalbin o zikri kabul etmesidir. Çünkü kalp zikirlerden (ezkar) kendi isti’dadına/ yeteneğine, meyil ve kabul etme özelliğine uygun olan zikri kabul eder. Söz konusu bu zikri kalp bir kez kabul ettikten sonra, artık nefes alıp verdikçe kalp bu zikre devamdan asla ayrılmaz. Hatta “ öyle bir hale gelir ki sofi o zikirde her nefeste ne uyanık iken ve ne de uyurken

artık vazgeçemez.” (İbni Arabî, 2008) Bu nedenle hangi zikrin yapılacağı konusu da zikir yapmak kadar önemlidir.

Hangi kalbin hangi zikre yetenekli olduğu, sofiye hangi zikrin verileceği konusu ise ancak bu konunun gerçek uzmanı olan mürşidin sorumluluğundadır. Zikrin kalbin yeteneğine göre düzenlenmesi konusu zikrin hal ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Doğrusu tasavvuf felsefesi hallere ait bilgilerdir. Haller, zihin ve amellerin mirası ve sonucudur. (Kelabazi,1992) İlerde değineceğimiz gibi zikrin en önemli meyvelerinden biri hal sahibi olmaktır. Zikir ağaç ise hal de meyvesidir. Amaçlanan hâlin oluşması için uygun zikir, zihne atılmış iyi bir mayadır. Hele bu zikir kutsal bir nefesten zihne atılan bir maya ise zikrin etkisi tartışmasıdır. Zikir oluşacak olan halin ilk başlangıcıdır. Meyvenin iyi olabilmesi için başlangıç sağlam olmalıdır..

Zikrin üç derecesi vardır. Birincisi; övgüde bulunmak, saygıda bulunmak ve çağrıda bulunmaktan ibaret olan zikirdir. İkincisi; bunların sonucu olan hâl gücü ile şuhudda olmak/ gerçeğe tanıklık ile dolmak, Hakk’ın huzurunda bulunmak, O’nun Varlığı ile görebilmek ve ihsan bilinci ile zikrin devamını sağlamaktır. Üçüncüsü ise kendi zikrini de unutup; Hakk’ın seni zikrettiğini bilincine/ şuhuduna vararak zikretmektir.. Bu son aşamada zikir kendiliğinden kesilir. (El- Herevi, 2008)

Birinci derecedeki zikrin özelliği Hakk’ı övmek, tenzih etmek, saygıda bulunmak ve O’na çağrıda bulunmak bilincini zihne aşıl原因an zikirdir. Bu zikrin devamlı olması halinde kendiliğinden ikinci hal gelir ki bu da zikrin kalbi etkilemeye başlamasıdır. Kalp, sürekli zikirden etkilenmiştir artık. Kalp eski kalp değildir, artık değişmiştir, sofi kalbindeki bu değişimin farkındadır. Gündelik yaşamında adalet, merhamet, sabır ve içtenlik gibi duygularını gözlemleyebilmektedir. Bu aşamada zikir artık dilden kalbe doğru kılcal bir yol bulmuştur.

Bu derecede sofinin zihninde zikrin hâle dönüşmesi, mayası tutmaya başlamıştır. Bu aşama aynı zamanda ihsan bilincinin olduğu aşamadır. İhsan bilinci Hakk’ı görmüşçesine davranma, tecrübe etme ve hissedebilme bilincidir. Bu bilince aynı zamanda şuhud/tanıklık bilinci de denilir. Çünkü şuhuttan maksat Varlık bilincidir. Varlığa tanık olmaktır. Zikir yok olmak, kendi varlığından bir şey bırakmamak, Hakk’ın Varlığı ile var olmaktır. (Burhanettin, 1980) Zira bu bilinç artık varlığın arkasındaki Mutlak Güzelliğe tanıklık edecek kadar Varlıkla yakınlaşmıştır.

Özden ibaret olan zikir gönlü güçlendirir. Zikrin özü nefsi eritmektir. Nefsi eritmeyen zikir, zikir sayılmaz. Hakk’ı zikretmek, O’ndan başkasını unutmakla yetkinleşir. Zikir salikin Hakk’ın isimlerini belli bir bilinçle sürekli tekrarlayarak onu anmasıdır. Mutlak Varlığın birliğini/vahdaniyetini, tüm sıfat ve eylemlerin arkasında O’nun olduğunu marifetle bilmektir. Bu zikir ile zikredilen isimlerin birer tecellileri olan, görünen varlığın arkasındaki görünmeyen Varlığı görebilmek ve O’nu sürekli hatırlayabilmek ve O’na karşı vuslat/kavuşma ümit edilir.

Zikrin Çeşitleri ve Tasavvuf Felsefesi Açısından Önemi

Zikir yapılış şekline ve derecesine göre birçok çeşide ayrılabilir. 1: Dil zikri. Bu zikirde zihinde nisyan/unutma giderilir. Bu zikirde amaç zihne dil ve duyma (semi/sem) yoluyla Hakk'ı sürekli hatırlamaktır. Bu zikirde zihin Hakk'ı hem anar hem de dinler. Bu zikirde temel amaç nisyan hastalığını iyileştirmek ve mezkuru/zikredileni zihinde aralıksız meşgul etmektir. 2: Zihnin zikri. Harf ve sesle işitilmeyip tüm his, duygu, bütün içsel/batın yeteneklerin hareketiyle ve hayal gücünün yardımıyla hem zihinde hem de nefiste açık-seçik bilinen ve yapılan bir zikirdir. 3: Kalbin zikri. Hakk'ın celal ve cemal isimlerinin çok derin bir bilinçle (kâmil istiğrak) yaşanılmasını, düşünülmesini, tecrübe edilmesini sonucunu doğuran bir zikirdir. 4: Ruhun zikri. Hak'ın sıfatlarına ait tecelli nurlarının müşahedesi sonucunu salikte doğuran ve onda en güzel halleri meydana getiren bir zikir çeşididir. (Ayni, 2000)

Zikrin faydasının ortaya çıkması, zihnin zikredilen/mezkur tarafından ele geçirilmesi ile başlamaktadır. Kalp ne kadar çok zikrederse zikredilen/mezkur tarafından o kadar çabuk dolar. Kalp zikredilen/ mezkur tarafından doldukça zikrin kendisi bile araç konumuna düşer ve zikrin kendisi de unutulur. Bu zikri hafi/gizli zikir denilen bir zikirdir. Ne bilgi ne de şahud/tanıklık yapma makamı olmadan zihnin kendinde olmadan yaptığı bir zikirdir. Zikreden bu aşamada beden dili ve beden gözü devrede değildir. Bu zikir zihin dili ve zihin gözü ile zikredilir. Artık zihin, zikrin lezzetini tattıkça daha dingin, daha hareketsiz ve huzur ile dolu olur.

Bu huzurdan dolayıdır ki ne zihni ne de nefsi tahrik eden, ikisini de harekete geçiren hiçbir şey yoktur. Zihin suskun, dingin; nefis hareketsiz ve arzudur. Bu zihinsel durumun biraz uzun sürmesinden sonra zihin artık kendinden olmayarak zikrine hâl olarak devam eder. Bu zihinsel halden sonra, artık zikir sahibi Hakkı hiçbir an unutmadan, sadece şimdide kalarak, geçmiş ve geleceğe hiçbir şekilde dalmadan ve takılmadan sadece zikirle/mezkûrla meşgul ve onunla dolu kalp haline gelir. Söz konusu bu zikir zihin hali açısından hep şimdide kaldığı için, sadece şimdide yağ gibi kesintisiz akar. Asla şimdinin içinde kesintiye uğramaz. Bu zihinsel halden dolayı zikir sahibi için mezkûru ayrıca hatırlama çabası da gerekmez. Çünkü zihin mezkûr/varlıkla ile dolmuş, nefis terbiyeden ilk nasibini almıştır. Artık zikir sahibi Hakk'ın isimlerinden birini kendi içsel dünyasında tecrübe edebilmektedir.

Bu nedenle zikir sadece dil ile yapılan bir uğraş değildir. Bu konuyla ilgili olarak zikir aslında ortaya koyduğün iştir/eylemdir denilmiştir. Yine denilir ki Hak kullarından birini kendine dost seçmek isterse ona öncelikle zikrin kapısını açar. Aşk ve içtenlikle yapılan çokça zikir, sahibine muhakkak lezzet verir. Zikirden alınan bu lezzet tecrübesinden dolayı Hak ona kurb/yakınlık kapısını açar. Şayet yine zikre devam ederse üns meclisine yükseltir. Zikir bilinçle ve çokça yapıldıkça dil de susmayı öğrenir. Dil

susarsa ancak o zaman zikir gönle düşer. Zihin ve nefis zayıflayınca kalbin ve ruhun gücü daha da artar.

Kalp “isim”leri zikretmeye başlayınca bu durumda “ism-mel yakın” zihinde meydana gelir. “İsim”lerin içtenlikle çokça tekrarı, onların zihinde bilişsel, duyuşsal ve içsel olarak zihinde yer etmesine ve içselleştirilmesine neden olmuştur. “İsm-mel yakın” sofiyi “Resm-mel /hal yakine” yöneltir. Bu durumda manalar kalbe doğmaya başlar. Kalp bu manaların güzelliğinden hayretten dolayı susunca, zikir bu sefer ruha düşer. Resm-mel yakın, yani hal olma durumuna dönüşür. Ruh zikretmeye başlar ve bundan dolayı ruh sükun bulur, ruha sekinet iner. Bu ruh halinde ruh artık sürekli zikir halindedir ki bu zikre müşahede zikri denir. (Şirvani, 2010)

Zikirde İsim ve Resim/Hal İlişkisi (Kal ve Hal)

İbni Arabî'nin tasavvuf felsefesinde “isim”in önemli bir yeri vardır. “Esmâ/ isimlerin tecellisi” teorisini açıklamanın yeri burası değildir. Ancak zikir yoluyla Hakk'ın esma-ı hüsnasından bir ismin sırrı sofinin kalbine açılırsa, o aynı zamanda eşyanın hakikatine de vakıf olur. Bir başka deyişle söz gerçeklikle yer değiştirir. İsim sırrını sofide fenomenal halle dönüştürür. Sofî zikrettiği ismin nurları altında hayret ve şaşkınlık yaşayarak o ismin gerçeklik gücünü müşahede eder.

“İsim” sözcüğünün “nefes” sözcüğü ile ilişkisi vardır. Nasıl ki telaffuz ettiğimiz sözcükler, içimizde çıkan nefesin zatındaki taayyünlerden ibaretse, aynı şekilde, Hakk'ın isimleri de Rahmani nefesteki taayyünlerdir. Sofiler bu nefese “varlığın cevheri” ismini vermişlerdir. Ancak ismin etkili olabilmesi için, kalbe inmesi, zihinde ve nefiste hal haline gelmesi gerekir. Kalbe inen kelime/isim aynı zamanda artık sofi için “hikmet” gömleğini giymiş bir kelimedir. Bu gömleğin en üst derecesi “kelimettüllah”tır. Kalp bu yüzden hikmetin, ilhamın, marifetin, gaybın kendisine yansıdığı bir aynadır. Bu ilahi isimler ile ancak ilahi yardımlar elde edilir. Nurlar ancak bu isimler aracılığıyla kalplere indirilir. (Afifi, 2006) Tecelli, ilahi zatın, isimlerin ve sıfatların ruha zuhurundan ibarettir. Ruhani tecelliler zikir nurlarının baskın olmasından kaynaklanır. (İbni Arabî, 2010)

İbni Arabî'ye göre tecelliyat insanlarda iki şekilde gerçekleşmektedir: Bazı insanlar, ortaya çıkan tecelliyatın söz konusu isimlerden kaynaklandığının bilincindedir. Bir kısmı ise bunların farkında değildir. Tecelliyatın isimlerden kaynaklandığının bilincinde olan sofi için, Hakk'ın isimleri ile onun arasındaki bağlantı taalluk/ilgisi olmak, sevmek, tahakkuk/gerçekliği gerçekleştirmek ve tahalluk/ahlaklanmak, huy haline getirmek kavramlarıyla açıklar. İbni Arabî “taalluk” kavramına zikrin sofinin zihninde Hakk'ın zatına delalet etmesi, yani sürekli ona gönderme yapıp onu sevmesi ve fakrından/ihtiyacından dolayı sürekli Hakk'ı çağırması, yani zikretmesi için isimlere ihtiyaç hissetmesi anlamını yükler. Tahakkuk kavramını ise sofinin tam istiğrakla Hakk'la zihinsel ve kalbi bağlantı kurabilmesi için isimlerin anlamını bilip bu anlamlar üzerinde teemmül(Derin bir bilinç elde etmek için derin düşünme) etmesi anlamında

ele alır. Tahalluk kavramına gelince Hakka yaraşır bir biçimde, en yüksek tenzihle, kalbi ve ruhi olarak zikir edilen isimleri O'na dil, gönül, ruh, kalp ve akıl ile tam nispet ile nispet edilerek O'nunla hâl/olmak bağlantısını kurabilmektir. (İbni Arabî, 2010) “Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız” hadisi bu kategoride değerlendirilir.

Bu hal bağlantısının başlangıcının zikirle olduğunu tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Daha doğrusu mürşit bir nefesten alınan zikri sürekli yapmakla gerçekleşir. Ancak zikir ile ilahi muhabbetle, sevgiye, ilahi zevke yani marifetullahı doğru yükselir. Bir başka deyişle bilişsel hazretten/ bilgi ile var bulunuştan aynı hazrete/tecrübî var bulunuşa yükseltir.

İbni Arabî'ye göre evren bile isimlerin bir mazharıdır. Hakk'tan ilk tecelli eden isimlerdir. Hakkın tüm iş ve tecellileri bu isimlerdir. İnsan açısından isimler zihinde olduğu halde duyular dünyasında bulunmayan şeylerdir. Ancak zihindeki isimlerin istiğrakla işlenmesi sonucu duyulur dünyada onların ortaya çıkabilmesi da evrenin şaşırıcı sırlarından biridir. (Davud el- Kayseri, 2011) Bu bağlamda İbni Arabî açısından genel anlamda zikir, kişinin duyulur dünyasının arkasındaki bağlı olduğu misal âlemini; onun da bağlı olduğu, isimler ve sıfatlar ve onun da bağlı olduğu âlemde Hakkı anmak gayretidir.

Bu gayretin özü, sofinin yapmaya karar verdiği veya kendisine mürşidi tarafından verilen isimi sürekli zikir yoluyla içselleştirmesi, yani bir ismin sofide “ism-mel yakın” hale gelmesinden ibarettir. Daha sonra sofi ismin müsemmasından nur almayı başarmış, bu başarısı sayesinde müsemmaya daha yakın olmuştur. Söz konusu bu yakınlık/ kurb ve ünsiyet/içtenlikten dolayı isim sofinin kendisinde artık tutku, yatkınlık, huy ve zevke dönüşür. Tüm bunları içeren bir kavram olan “resm-mel yakın”e dönüşmüştür. Bu duruma kısacası zevk halinde olma da denilir.

Necmeddin-i Kübra'ya göre de zikrin sürekli yapılmasının asıl amacı Hak'tan başka/ağyar şeylerin dilden ve gönülden tam anlamıyla çıkarılması içindir. Mutlak Varlık'tan başkası / ağyar gönülden tamamen çıkarılmadıkça sürekli zikri kalbe yerleştirmek mümkün değildir. Ara sıra yapılan zikre “sürekli zikir” denmez. Buna “kesik zikir” denir. Bunun faydası eksiktir. Ayrıca önemli olan salikin zahirde görünen durumu değil, kalbin Hakk'ın huzurunda bulunması ve sürekli zikirle meşgul olmasıdır.

Sürekli zikir Necmeddin-i Kübra'ya göre müşhil ilacı gibidir. Salikin manevi mikroplardan arınmasında sürekli zikir, maddi hastalıkları mikrobundan arıtan müşhil ilacı gibidir. Zikir de her türlü kin, nefret, katılık, öfke, korku gibi manevi mikropları dışarı atar. Zikir sofinin içinde Hakka olan vuslatında ona engel olan tüm zihinsel ve nefsi mikroplarından eser bırakmaz. (Necmeddn-i Kübra, 1980) Sürekli zikir ile insan kalbi ilk yaratılışına (fitrat-itidal) döner. Bu dönüşle birlikte ilahi tecelliler kalbe yağmaya başlar. Zat ve sıfatların tecellisi ile kalbi süslenir ve nurdan taç giydirilir. Bu noktada salikin bedeni öylesine nurlanır ki gönül karanlığına dair tüm sıfatlar bedende yok olur.

Zikir sürecinde kalp oldukça önemlidir. Zikirde kalpteki niyet ne ise, kalp neyi kast ederse ve neyin üzerinde odaklanmışsa kalbin sahibi de o olur. Bir başka deyişle kalpteki gerçek niyet ne ise hal de o olur. Burada çalışan mekanizma niyet artı hal eşittir olmaktır. Bu nedenle, dille yapılan zikir, saf niyet ve kalp huzuru içinde yapılırsa gerçek anlamda zikir sayılır. Bir başka deyişle, dille yapılan zikir, batında/içsel dünyada geçenleri tüm boyutlarıyla ifade ettiği zaman gerçek zikir olmuş olur. Bir anlamda eğer cehri zikir yapıyorsa dil; zihnin, kalbin, ruhun ve aklın dili olmalıdır. Zikirde dil, zihnin sesini ve kalbin sözünü ortaya koymalıdır. Adeta dil sesle susmalı, zihin ve kalp sessizlikle seslenmelidir.

Hz. Mevlana'nın deyimi ile dilin zikri beden kulağı ile değil; zihin kulağı ile dinlemelidir. Hatta dil zikrine tüm bedeni ile kulak olmalıdır. Bunun için de dilin kıblesi her zaman kalp olmalıdır. Kalbin sessiz bir işareti, aklın sözsüz bir izni ve zihnin lezzetten kaynaklanan bir rızası dışında dil asla hareket etmemelidir. Dil ipinin Hakka daha yakın olan kalp, ruh ve akla bağlı olması gerektiğini bilmeli ve ipini onlardan koparmış bir hayvan gibi başıboş oynatmamalıdır. Ayrıca dil gerçek sahibinin kim olduğunu her an hatırlamalıdır. Bir başka deyişle, dil kalbe kulak kesilmeli ve her an onun işaretinin eseri olmalıdır. (Şucaı, 2011)

Zikirde kalbin huzur ve sekine içinde olması da oldukça önemlidir. Zikirde ehli dil değil; ehli kalp olmak gerektiğinin anlamı kalbin huzur elde etmiş olması gerektiğidir. Huzur, dinginlik, sessizlik ve suskunluk ehli kalbin özelliklerindedir. Aslında Hakk'ı zikirten amaç zikir esnasında mezkûru/zikir edileni kalp sakinliği ile hatırlamak ve onun varlığını dingince içine doldurmaktır. Zikir esnasında kalp huzuru zihnin gafletini zihinden uzaklaştırır ve kalp Hak'la dolar. Zihin gafleti kendinden uzaklaştırdığı zaman sükût etse de yani dil ile zikir yapmayı bıraksa bile zihnin zikir hali uzun bir süre devam eder.

Zihnin doğasının bu özelliğinden dolayı zikir saliki daha kolay müşahede/tanıklık yapmasını sağlar. Nitekim Cüneyd-i Bağdadi “müşahedeye dayanmadan “ Allah” diyen iftiracıdır.” demiştir. Kalp müşahede ve tasdik için; dil ise müşahede edileni ifade/ ikrar içindir. Bu nedenle ifadesi müşahedesine dayanmayan kişi yalancı şahittir. (Kelabazi, 2011) Bu durumun tersi olan zikrin sadece kalde/sözde kalarak müşahedeye perde olduğu durumda ise zikir, zikir olmaktan çıkmıştır. Zikir bu durumda hareketleri tekrara dayalı otomat bilinçsiz adamın alışkın sözleridir. İnsanı kâmil amaçlayan biri için zikir, zikreden bir sıfatı olmalıdır. Bu durumda zikirten gafil /bilinçsiz olmak; gerçekte kendinden ve sıfatlarından gafil olmak anlamına gelir. Bunun anlamı, bu şekilde zikreden sıfatları Hakk'ı müşahede etmesine mani olan bir perdedir. (Kelabazi, 2011)

İşte söz konusu bu perdenin kalktığı an zikir kal/söz zikri değil; artık hal zikridir. Zikrin sofiye verdiği ilk hal, zihinsel bir hal olan sürekli hatırlama halidir. Hatırlama hali geniş anlamdadır: Hakkı hatırlamak, insan- kâmil olmayı hatırlamak, bir ismi hatırlamak. Kısacası neyi zikrediyorsak onu

kendiliğinden hatırlamaktır. Kendiliğinden sürekli zihinsel hatırlama, insanda oluşacak sıfat, özellik ve niteliklerin kısacası halin ilk başlangıcıdır. Kendiliğinden sürekli zihinsel hatırlama hali, kalbin niyetinin kolaylıkla tüm bedende fenomenal olarak görünüşe çıkmasını sağlar. Bu durum artık sofinin doğal bir hâldir.

Başlangıçtan sonraki adım ise zikrin Varlığa karşı üns/samimi olma halini sofide sağlamasıdır. Tasavvuf felsefesinde üns kavramı heybet/yücelikten kaynaklanan huşu duygusunun sofide derinleşmesi; buna karşılık korku/haşmet duygusunun ortadan kalkmasıdır. (Kelabazi, 2011) Bir başka deyişle sofi üzerinde korkudan/havftan ziyade ümit/reca duygusu hâkimdir. İşte insanda iyi halin oluşmasına sürekli engel olan temel bir duygu olan korku, üns ile ortadan kalkınca güzel halin oluşmasına yardımcı olan ümit duygusu da sofide hemen öne çıkar. Zikir bu pozitif ümit duygusunun öne çıkmasını sağlar. Üns kavramsal anlamda Varlığa karşı samimi ve yakın olmayı ve bu hali sürekli yapmayı başarabilmektir. Bir halin salikte oluşmasını sağlayan zikir, ünsiyetle birlikte sürekli bir hale dönüşebilmektedir.

Zikrin zihinsel hatırlama halini meydana getirdiğine değinmiştik. Son olarak neyin hatırlanması sorusuna burada değinmekte fayda vardır. Sofinin yapması gereken kim olduğunu, varlığını, doğruyu, iyiyi ve güzelliği, ruh halindeyken, önceden (kalu-bela) gördüğü Mutlak Güzelliği ve ölümsüzlüğü hatırlaması ve özlemesidir. Ancak zikir ile sofi kendi zihninde iyi, doğru ve güzel ideasını uyandırabilir ve bunu kendinde hal durumuna getirebilir. (Chittick, 2008) Bu başarıyı zihin ancak ağyarı/Hak'tan başkasını terk yöntemiyle sağlayabilir. Zihnin ağyarı terk yöntemiyle görünenlerden/duyulur dünyadan artık zevk alamaz olur ve görünmeyenin/melekût dünyasının peşine düşer. Görünenin arkasındaki görünmeyenin ne, kim, nasıl olduğu sorularının peşine aşkla düşer. Bunu yaparken elindeki cemel ve celal fenerlerini asla bırakmaz. Bu fenerlerden ne görürse onlara tam bir teslimiyetle teslim olur. Bu sürekli zikir aracılığıyla görünen ile görünmeyen arasında sürekli uyanık ve bilinçli bir gönül bağı kurar. Sofi bu bağ aracılığıyla zikir beşiğinde kendini sallantıya teslim ederek Hakk'a ulaşma ve insanı kâmil olma yolunda rıza ve kabulle gider gelir.

Zihin neyi zikrederse gerçek de o olur. Bu nedenle doğru zikir önemlidir. Tam bir zikir, ilahi bir suret olmasından dolayı insanı kâmildeki yetkinliklerin gerçekleşmesi anlamına gelir. İlahi suretin temel ayırıcı özelliği akıl, gönül ve bilinç sahibi olmaktır. Hakkı zikir, hak bilincini uyandırır. Yaratılışın amacı olan mutluluk, varlığın özünü hatırlamaktan başka bir şey değildir. Bunun için ihsan bilinci Mutlak Varlığı görüyormuşçasına zikre devam etmektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AFİFİ, Ebu'l Ala (2006) , *Fusus'ul Hikem Okumaları için Anahtar*, İz. Yay. ist
- AYNİ, Mehmet Ali (2000) , *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay. İst.
- BAGDAĞDİ, Cüneyt-i , (?) , *Mektuplar*, Yeni Ufuk Yay. İst.
- BURKE, Edmund, (2008) *Yüce ve Güzel Kavrarlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma*, Bilge Yay, İst.
- BURHANEDDİN, Seyyid (1980) , *Maarif*, İş Bankası Yay. Ankara.
- CHİTTİCK, William (2008), *Tasavvufa Kısa Giriş*, İz Yay. İst.
- DAVUD, El Kayseri (2011) , *Mukaddemat*, İnsan Yay. İst.
- EL HEREVİ (2008) , *Menazilü 's-sairin*, Emin Yayınları, Bursa.
- İBNİ ARABÎ (2008) , *Fususu 'l Hikem*, Kabala Yay, İst.
- İBNİ ARABÎ (2010) , *Allahın İsimlerinin Sırları ve Manalarının Keşfi*, GelenekYay, İst.
- İBNİ ARABÎ (2010) , *Hakikat Yolcusuna Kılavuz*, Hayy Kitap, İst.
- İMAM GAZALİ (2010) , *Miskatü 'l Envar*, Nesil Yay. İst.
- İMAM GAZALİ (1980) , *Kimya-yı Saadet*, Çile Yay. İst.
- KELABAZI (1992) , *Tasavvuf*, Dergâh Yay. İst.
- KONAVİ, Sedreddin (2010) , *Mira 'atül Arifin*, Gelenek Yay. İst.
- KUŞEYRİ (2009) , *Kuşeyri Risarisi*, Dergâh Yayınları, İst.
- MAHMUD-I, Şebüsteri (2011) , *Gülşen Raz*, İş Bankası Yay. İst.
- MEVLANA (2009), Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Konya İl Kül. Trz. Md. Konya
- NECMEDDİN Kübra (1980) , *Tarikatlarda On Esas*, Pamuk Yay. İst.
- SECADİ, Cafer Seyyit (2007) , *Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İst.
- SUHREVERDİ, Sihabiddin , (2011) , *Avarifül-Mearif*, Semerkant Yay, İst.
- ŞİRVANİ, Seyit Yahya (2011) , *Şifaiül Esrar*, Sofi Yayınları, İst.
- ŞUCAİ, Muhammed (2011) , *Makalat-3*, İnsan Yay. İst.